

Jan Weiss: zapomenut?

— Anna Amelina —

Jan Weiss byl za života i po smrti vnímán nejednoznačně. Do literatury vstoupil v pětatřiceti letech jako autor legionářské a fantastické prózy. Stalo se tak ve druhé polovině dvacátých let, přičemž do nástupu nového desetiletí stihl uveřejnit ještě pět knih: povídky *Barák smrti* (1927), *Žrcadlo, které se opožďuje* (1927), *Fantom smíchu* (1927) a *Bláznivý regiment* (1930) a román *Dům o tisíci patrech* (1929). Učinil tak až poté, co své legionářské eposy vydali Rudolf Medek, Josef Kopta a jiní, nemluvě o Jaroslavu Haškovi. Pokud jde o fantastickou část Weissovy tvorby a žánr antiutopie, ani v tom nebyl průkopníkem: *Dům o tisíci patrech* byl vydán během vlny utopičnosti, již popsal Antonín Matěj Píša (1927), a v té době byla tato literatura už bohatě reprezentována díly bratří Čapků, Jiřího Haussmanna, Karla Hlouchy a jiných. Přesto Weiss přitáhl pozornost kritiky. Psalo se o jeho nepochybném talentu, originalitě, silném působení na čtenáře, ale nebylo lehké přiřadit jeho tvorbu k nějakému uměleckému směru. Vzhledem k motivu snu považovali někteří jeho díla za surrealistická – například Miroslav Rutte (1929: 175) zdůrazňoval fyziologický aspekt snu v jeho tvorbě. Weiss byl také pokládán za expresionistu (Novák 1946: 283), a dokonce za

impresionistu (Sezima 1936: 83). Ani v těchto případech však definice nebyly jednoznačné: „Expresionistou a psychoanalytikem typu zvláště čistého jest sugestivní vypravěč děsivých grotesek Jan Weiss [...]. Ale příšery, které v jeho povídkách i románech vstávají ze světélkujících tůní podvědomí, ovládá chladná rozvaha a přísná kontrola uměle kombinujícího a jemně stylisujícího umělce, což jest výjimkou v táboře expresionistickém“ (Novák 1946: 283).

Připomeňme syžet románu *Dům o tisíci patrech*. V mrakodrapu, kde vládne tyran Ogisfer Müller se ocitl detektiv Petr Brok, který má osvobodit princeznu Tamaru. Jeho jedinou zbraní je neviditelnost. Detektiv bloudí podivným mrakodrapem, kde v nižších patrech bydlí bohatí, a čím výš, tím strašnější je život, tím méně lidé vypadají jako lidé a podobají se zvířatům nebo mechanismům. Müller láká nájemníky na cesty ke hvězdám, kde na ně čeká rajský život, a potom je posílá do pecí nebo z nich dělá otroky, kteří pokračují ve stavbě mrakodrapu. Detektivovi se podaří tyrana zabít a v ten moment se hrdina, v Rusku zajatý Čech, probouzí v nemocnici po tyfově horečce – znamená to, že příběh byl jen snem nemocného.

Na *Dům o tisíci patrech* vyšlo mnoho recenzí, ale většinou rozporných. Například František Götz, byť uznal autorův velký talent, nazval román scestím, seismografem podvědomí, kterým nelze proniknout do hlubších zákonitostí světa (Götz 1929: 5), zato Václav Černý považoval tento obraz lidstva vzdavšího svůj osud vědecké a technické kultuře za působivý a pravdivý (Černý 1929: 219). Jan Blahoslav Čapek autorovi vyčetl, že se na konci románu uchýlil od nastolených problémů tím, že je označil za sen (Čapek 1929: 229). Také Karel Sezima či Miroslav Rutte Weissovu ranou tvorbu vysoce oceňovali, zatímco František Xaver Šalda napsal, že autor dostává literární ceny nezaslouženě (Šalda 1992: 377–379). Všechny recenze ale ukazují, že i když byl uznán autorův talent, smysl jeho románu zcela pochopen nebyl.

Roku 1948 vyšel román podruhé. Jan Vladislav v předmluvě napsal, že se mu dílo podařilo rozluštit až teď a že Weiss, popsav fungování Müllerova podniku, předjal události druhé světové války (naznačují se plynové komory) a ukázal, k čemu může dojít při vědeckotechnickém rozvoji. Recenze na druhé vydání byla záporná z tendenčních důvodů: „[...] nebyl to žádný realismus [...] nepředjímá společnost v jejím dalším vývoji. Weissovy romány nejsou socialisticky uvědomělé. Auto-rovo neujasněné politické hledisko nedovoluje hlubší analýsy kapitalistického společenského zřízení“ (Filip 1949). Recenzent přitom mohl znát Weissovy realističtější prózy i fantastický román *Spáček ve zvěrokruhu*

(1937), kde zveřejnil kladný vztah k Sovětskému svazu. Odmítavou recenzí začala téměř desetiletá přestávka ve Weissově tvorbě: nepsal on a nepsalo se o něm.

Roku 1957 vyšla próza *Žemě vnuků*, za niž dostal řadu významných cen. Toto sentimentální, idealistické a skoro bezsyžetové vyprávění o komunistické budoucnosti vyhovovalo režimu, ale estetickou hodnotu nemělo. Oficiální uznání Weissovy tvorby však způsobilo, že kritika přehodnotila jeho raná díla. Weiss jako by byl znovu objeven a rehabilitován v pracích Jiřího Opelíka (1957) či Jiřího Hájka: „U Weisse se nikdy lidský sen nevymyká z reálné souvislosti s bdělým životem [...], kdybyste vyprávěli děj většiny jeho knih, bude znít vždy krajně romaneskně a fantasticky. Avšak způsob, jakým holá fabule nabírá v jeho románech a povídkách konkrétní epický tvar, ukazuje vždy to nejfantastičtější jako něco reálného“ (Hájek 1957: 720–721). Kritik zdůrazňoval realističnost Weissovy fantastické prózy, název jiného Hájkova článku také zní „Fantastický básník reality“ (Hájek 1961).

Ve stejném roce jako *Žemě vnuků* vyšel znovu i *Dům o tisíci patrech*, který od té doby vycházel pravidelně (celkem vyšel devětkrát). Druhý vrchol Weissovy tvorby, *Spáček ve zvěrokruhu*, byl také vydán několikrát. V šedesátých letech vyšly i Weissovy sebrané spisy.

Potom napsal Weiss ještě dvě povídkové sbírky, druhá z nich naznačila nový vzestup jeho tvorby, ale zdrcující recenze Olega Suse v *Literárních novinách* „Bída sentimentálního utopismu“ (Sus 1964) způsobila spisovatelův odchod z literárního života. Od té doby se o něm skoro nepsalo, až v osmdesátých letech se znovu objevil zájem o jeho dílo, a to především mezi badateli fantastické literatury. První pokus uchopit Weisse z tohoto úhlu učinil Ondřej Neff v knize *Něco je jinak*, kde jej považuje za jednoho ze zakladatelů české vědecké fantastiky. Je zajímavé, že Neff charakterizuje prózu *Meteor strýce Žulijána*, která vyšla samostatně (podle něj ovšem až roku 1947, ve skutečnosti již 1930) jako jediné čistě vědeckofantastické dílo a – mylně – soudí, že měla být počátkem nového fantastického období Weissovy tvorby (Neff 1981: 200). Chyba v dataci se opakuje i u Veroniky Marešové, která na základě toho i chybně staví rozmezí období Weissovy tvorby (Marešová 1997). Důležitým mezníkem v recepci Weissova díla se stal *Slovník české literární fantastiky a science-fiction* (Adamovič 1995), v němž je Weissův medailon a podrobná bibliografie. V posledních deseti letech zájem o Weissovo dílo prokazují i badatelé mimo fantastickou literaturu. V roce 2004 vznikla specializovaná webová stránka, jíž Dušan Dubový a Vilém Kmuníček popularizují Weissovu tvorbu. Najdeme zde

nepublikované texty, podrobnější informace o autorovi, o vydáních, překladech, inscenacích atd., včetně rozsáhlého Kmuníčkova článku, v němž podrobně rozebírá všechna Weissova díla a pokouší se pochopit jeho tvorbu i postoj k režimu bez ideologických nebo uměleckých předsudků. Mimo to se na desítkách webů včetně Wikipedie vyskytují Weissovy medailony. V roce 2006 mu byla odhalena pamětní deska na rodném domě v Jilemnici.

Kromě toho byl v posledních deseti letech *Dům o tisíci patrech* třikrát inscenován (viz uvedený web) a v roce 2002 byl natočen krátký film *Sen* podle rané Weissovy povídky (režie Miloš J. Kohout). Momentálně je Weissovo dílo přeloženo do devíti jazyků, v roce 2005 byl *Dům o tisíci patrech* přeložen do italštiny a údajně se připravuje vydání v angličtině.

Zmiňme se ještě o Weissově známosti v Rusku. Do roku 1958, kdy byla přeložena sbírka *Žemě vnuků*, sovětský čtenář Weisse neznal. První recenze Světlany Vostokové nahlížela na spisovatelovu ranou tvorbu negativně: „Předtím byl spisovatel zamračený fantasta [...]. Zobrazování horečnatých snů [...] a panování podvědomí v člověku brzo přestává být samoučelem a příznakem rozpačitosti“ (Vostokova 1958: 254). Po vydání *Domu o tisíci patrech* v roce 1971 táž autorka označila román za vynikající vzorek české sociální fantastiky (Vostokova 1971: 263). Za základní přitom pokládá konflikt sociální a za hlavní autorovu intenci považuje kritiku kapitalismu.

Ve své diplomové práci (Amelina 2008) jsem se věnovala ranému Weissovu dílu. Podrobná strukturální analýza motivů a obrazů ukázala, že *Dům o tisíci patrech* není jen sociální kritikou kapitalismu, není spojen s opěvováním dělnického hnutí, a tím spíše není chaotickým „seismografem podvědomí“. Na první pohled náhodné detaily se skládají do systému, který vypovídá o významové vrstevnatosti románu, o jeho hluboké symboličnosti. Uvedme příklad. V románu a také v další rané tvorbě se vyskytuje systém křesťanských symbolů, podle něhož lze zápas Broka s Müllerem vnímat jako zápas starozákonního a novozákonního dogmatu. Každý z nich má svého proroka – u Broka je to slepý stařec, který podporuje dělníky, předpovídá příchod mesiáše a vyvede lidi z mrakodrapu, jeho protikladem je prorok, který lživě slibuje požitky a radovánky. Kontrast se projevuje i v symbolice jmen: jméno Petr Brok označuje stavitele nového světa kontrastního světu Müllerovu (odkaz na apoštola Petra jako zakladatele církve), Ogisfer zase nesmrtelného žida (nedal Ježíši napít vody), který v románu vystavěl „věž pýchy“, jíž se chce přiblížit bohu. Vítězstvím Petra autor ukazuje, že když člověk porazí svého Ogisfera, může přežít.

Podruhé, a zatím naposled, vyšel román v Rusku v roce 1986 – v jedné knize s Čapkovou *Válkou s mloky* (1935–1936); a v roce 1980 zde byl vydán *Meteor strýce Žulijána* a některé povídky z poslední Weissovy sbírky. Nyní tu bohužel Weisse znají snad jen vyznavači fantastiky. Ale čtenářské recenze na internetu jsou pozitivní a shodují se v tom, že by podle románu mohl být natočen skvělý film.

Co se týče badatelského zájmu, ten je výraznější. Weissovým dílem se zabývá Irina Gerčiková z Institutu Slavjanověděnijské Akademie věd a také autorka tohoto článku. Obě se snaží, aby pozoruhodné Weissovo dílo nebylo zapomenuto, aby se těšilo větší popularitě a aby autor nebyl vnímán jen jako představitel vědecké fantastiky, protože jeho dílo je složitější, rozsáhlejší a zajímavější a zasluhuje badatelskou i čtenářskou pozornost.

Prameny

WEISS, Jan

1927a *Žrcadlo, které se opožďuje* (Praha: František Svoboda a Roman Solař)

1927b *Fantom smíchu* (Praha: Pokrok)

1927c *Barák smrti* (Praha: Volná myšlenka československá)

1929 *Dům o 1000 patrech* (Praha: Melantrich)

1930 *Bláznivý regiment* (Praha: Vladimír Orel)

1937 *Spáček ve zvěrokruhu* (Praha: Evropský literární klub)

1957 *Žemě vnuků* (Praha: Mladá fronta)

Literatura

ADAMOVIČ, Ivan

1995 *Slovník české literární fantastiky a science-fiction* (Praha: R3)

AMELINA, Anna

2008 *Chudožestvennoje sbojeobrazije tvorčestva Jana Wajssa 20h godov XX veka*, diplomová práce, Moskva: Moskevská státní univerzita, Katedra slavistiky

ČAPEK, Jan Blahoslav

1929 „Jan Weiss: Dům o tisíci patrech“, *Rozpravy Aventina* 4, 1928–1929, č. 33, s. 334

ČERNÝ, Václav

1929 „J. Weiss – Dům o tisíci patrech“, *Host* 6, 1928–1929, s. 218–219

FILIP, Miroslav

1949 „Je, nebo není aktuální“, *Tvorba* 18, č. 14

GÖTZ, František

1929 „Válečné romány“, *Národní osvobození* 6, č. 138 (19. 5.), s. 5

HÁJEK, Jiří

1957 „Jan Weiss, hledač života a krásy“, *Nový život*, č. 7, s. 716–724

1961 „Fantastický básník reality“, in idem: *Osudy a cíle* (Praha: Československý spisovatel), s. 83–93

MAREŠOVÁ, Veronika

1997 *Jan Weiss* (Ostrava: Scholaforum)

NEFF, Ondřej

1981 „Evangelista snu“, in idem: *Něco je jinak* (Praha: Albatros), s. 184–204

NOVÁK, Arne

1946 „Literatura přítomností“, in idem: *Dějiny českého písemnictví* (Praha: Sfinx), s. 242–303

OPELÍK, Jiří

1957 „Tvůrčí cesta Jana Weisse“, *Host do domu* 4, č. 10, s. 450–454

PÍŠA, Antonín Matěj

1927 „Vlna utopičnosti“, in idem: *Směry a cíle. Kritické listy z let 1924–1926* (Praha: Svoboda a Solař), s. 142–153

RUTTE, Miroslav

1929 „Epik hrůzy a snu“, in idem: *Doba a hlasy* (Praha: Edice sever a východ), s. 171–183

SEZIMA, Karel

1936 *MLÁZÍ* (Praha: Literární odbor Umělecké besedy/Kruh českých spisovatelů)

SUS, Oleg

1964 „Bída sentimentálního utopizmu“, *Literární noviny* 13, č. 5, s. 5

ŠALDA, František Xaver

1992 *Šaldův zápisník* 5, 1932–1933 (Praha: Český spisovatel)

VOSTOKOVA, Světlana

1958 „Zagljadyvaja v budušeje“, *Inostrannaja literatura*, č. 2, s. 254–255

1971 „Dom v tysjaču etažej i jeho avtor“, *Inostrannaja literatura*, č. 9, s. 263–266

<http://jan.weiss.web.cz> [přístup 31. 10. 2010]

Jan Weiss: forgotten?

This article deals with the Czech writer Jan Weiss (1892–1972), whose place in Czech literature is not clear and definite. In the interwar period when he was publishing his works, he was considered to be a surrealist, an expressionist and even an impressionist, and at the same time his talent was recognized beyond all doubt. After 1948 he was accused of low ideological consciousness, although the main intention of his novel *Dům o tisíci patrech* (House of a thousand floors, 1929) was thought to be that of criticising capitalism. After Weiss had published several books that were more convenient for the regime, but less aesthetically valuable, he gained official acceptance and won a few literary awards, which aroused greater interest in his earlier more sophisticated works. In the last ten years his works have again attracted the interest of researchers and inspired film and theatre adaptations.

Keywords

Jan Weiss, House of a thousand floors, the interwar period in Czech literature